

До спеціалізованої вченої ради ДФ 64.700.021
у Харківському національному університеті внутрішніх справ
61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27

ВІДГУК ОПОНЕНТА

**кандидата юридичних наук, професора, члена-кореспондента
Національної академії правових наук України,
завідувача кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Борисової Валентини Іванівни
на дисертацію Красник Катерини Сергіївни на тему
«Форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним
законодавством України», представлену на здобуття ступеня доктора
філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність дисертаційного дослідження Красник Катерини Сергіївни на тему «Форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України» обумовлена тим, що Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (далі – СК України) істотно змінив підходи до правового регулювання відносин у сфері шлюбу та сім'ї, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема було врегульовано майнові відносини між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають в шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, відносини щодо патронату, створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу тощо. Все це викликає певні проблемні питання в правозастосовній діяльності.

Можна відзначити, що процеси соціальної перебудови українського суспільства вплинули на сім'ю, шлюб як головні соціальні інститути. Водночас у сімейно-шлюбних відносинах відбувається зіткнення «старих» і «нових» підходів до форм організації сімейного життя, що обумовлює необхідність проведення наукового аналізу форм здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України.

У той же час на кінець 2019 року в Україні на обліку перебувало 69,2 тисячі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Була

розроблена Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, яка спрямована на те, що під час реформування системи інституційного догляду та виховання дітей особливу увагу необхідно приділяти розвитку альтернативних форм догляду за дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками. Тому актуальним є дослідження різноманітних форм здійснення права дитини на сім'ю.

Населення України «старіє» швидкими темпами, що створює проблеми у здійсненні права на сім'ю повнолітніми особами похилого віку. В Україні досить значна кількість інтернатних установ системи соціального захисту населення (більше 250 одиниць), в яких перебуває більше 40 тис. повнолітніх осіб похилого віку та осіб з інвалідністю. За кордоном існують так звані «замісні» сім'ї, які забезпечують соціальний захист таких осіб. Дослідження різноманітних форм здійснення повнолітніми особами права на сім'ю в сфері сімейно-правових відносин також викликає науковий інтерес.

У сучасній українській доктрині приватного права недостатньо кваліфікаційних наукових праць щодо форм здійснення права особи на сім'ю. В більшості своїй сучасні дослідження стосуються аналізу форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому системний критичний аналіз проблемних питань форм здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України є необхідним та своєчасним.

Дисертацію виконано відповідно до п. 2.8 додатка 2, п. 8.13 додатка 8 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, п. 2.1 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016 – 2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), а також тем науково-дослідних і дослідно-

конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014 – 2018 роки (№ ДР 0113U008192).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості, що засвідчує опрацювання дисертанткою в повній мірі відповідного емпіричного матеріалу, нормативно-правових актів України та зарубіжних країн, міжнародно-правових актів. В дисертації аналізуються статистичні дані для підтвердження теоретичних узагальнень та висновків за роботою, напрацювання соціологічної та педагогічної науки.

При доведенні та обґрунтуванні власних висновків та пропозицій дисертанткою використано загальнонаукові (формально-логічний, діалектичний, системно-структурний, індукції та дедукції тощо), так і спеціально-наукові методи пізнання (історично-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний та ін.). Досить вдало використано історично-правовий метод дослідження в контексті розгляду генезису форм здійснення права особи на сім'ю, наприклад, правового регулювання шлюбу, фактичних шлюбних відносин, усиновлення, опіки, піклування. В цілому методологія дослідження сприяла формуванню достовірних та переконливих висновків та пропозицій за темою дисертаційної роботи.

Дисертація К. С. Красник за своїм оформленням відповідає вимогам МОН України. Структура дисертації логічно витікає з поставлених завдань, об'єкту та предмету дослідження та складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Всі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку науки сімейного права у цій сфері слід назвати вагомими і вдало викладеними, що дозволило простежити

процес втілення ідей і думок автора в тексті наукової роботи, виділити найбільш обґрунтовані позиції, а також питання, які потребують подальшого доктринального дослідження.

Об'єкт та предмет дослідження (с. 9 дис.) визначено у відповідності до вимог, які ставляться МОН України до дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», та дозволяють досягти мети дослідження, що полягає у визначенні поняття, сутності та особливостей форм здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України, розробці теоретично обґрунтованих пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення як чинного сімейного законодавства України, так і практики його застосування щодо здійснення права особи на сім'ю.

У дисертації на підставі проведеного дослідження висунуто і обґрунтовано низку наукових ідей та теоретично-практичних конструкцій, сукупність і достатній рівень розробки яких дозволяють кваліфікувати цю працю як завершене наукове самостійне дослідження.

Положення, що виносяться на захист, є особистим здобутком дисертантки і характеризуються необхідним і достатнім рівнем наукової новизни для дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Позитивним моментом рецензованого дисертаційного дослідження К. С. Красник є проведений ґрунтовний аналіз матеріалів судової практики України, що підкреслює знання дисертанткою не тільки теоретичних аспектів дослідження, а й проблемних питань правозастосування. Дисертанткою проаналізовано значну кількість рішень Європейського суду з прав людини у контексті визначення понять «сімейне життя», «найкращі інтереси дитини», ставлення Європейського суду з прав людини до правового регулювання одностатевих стосунків, встановлення пріоритетності в формах сімейного виховання дитини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій запропоновано нові теоретичні узагальнення та положення щодо поняття, сутності та особливостей форм здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України, обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного сімейного законодавства України щодо здійснення права особи на сім'ю.

У розділі 1 *«Загальні положення про форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України»* розглянуто сім'ю як об'єкт охорони приватного права, визначено поняття та зміст права особи на сім'ю за сімейним законодавством України, надано загальну характеристику формам здійснення права особи на сім'ю.

Розглядаючи сім'ю як об'єкт охорони приватного права, дисертантка ретельно аналізує підходи науковців та законодавця щодо визначення понять «сім'я», «члени сім'ї», «близькі родичі», обстоюючи підхід, що сім'є не є колективним суб'єктом сімейного права, суб'єктами сімейних правовідносин є окремі члени сім'ї (подружжя, батьки і діти, усиновлювачі та усиновлені тощо).

Дисертанткою виокремлено ознаки, притаманні сім'ї: 1) вона засновується на шлюбі, спорідненні, усиновленні та інших підставах, передбачених законом; 2) члени сім'ї мають взаємні права та обов'язки; 3) спільність життя членів сім'ї; 4) спільність побуту; 5) взаємна моральна та юридична відповідальність (с. 41 дис.). Застосування цих ознак при визначенні відносин як сімейних чи несімейних сприятиме формуванню єдності та передбачуваності судової практики.

Уперше запропоновано визначення сім'ї як визнаної державою форми організації сімейного життя людей, які об'єдналися в певний союз і, як правило, спільно проживають, мають взаємні особисті немайнові та майнові права та обов'язки, пов'язані спільним побутом, взаємною моральною та юридичною відповідальністю (с. 41-42 дис.).

Дисертантка вперше до змісту права особи на сім'ю відносить право на возз'єднання сім'ї, яке врегульовано нормативними положеннями, що стосуються сфери публічно-правових відносин. Такий погляд авторки заслуговує підтримки, зважаючи на значну кількість змішаних шлюбів в Україні, міграційні процеси за участі громадян України. У контексті євроінтеграційних процесів України викликає інтерес проведений аналіз Директиви 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сім'ї, прийнятої Європейською Радою 22 вересня 2003 року. Право на возз'єднання сім'ї розглянуто як право на в'їзд та тимчасове або постійне проживання в Україні членів сім'ї іноземця або особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та можуть підтвердити відповідними документами наявність достатнього фінансового забезпечення для утримання членів сім'ї в Україні, з метою спільного проживання сім'ї незалежно від того, коли виникли сімейні правовідносини (с. 56 дис.)

Варто підтримати дисертантку у висновку щодо визначення правомочностей, які входять до змісту права особи на сім'ю: 1) право на створення сім'ї; 2) право на проживання в сім'ї; 3) право на повагу до свого сімейного життя; 4) право на возз'єднання сім'ї (с. 58 дис.).

Дисертантка надає визначення поняттю «форма здійснення права особи на сім'ю» і розуміє під ним сукупність елементів, встановлених нормами права, які визначають спосіб та порядок створення сім'ї, виражають особливості тих правовідносин, які виникають у процесі організації сімейного життя, що не суперечить моральним засадам суспільства (с. 62 дис.). Варто зазначити, що в науковій літературі таке правове поняття не досліджується ретельно, в більшості своїй дослідження стосуються форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначене підкреслює належний рівень наукової новизни одержаних результатів дослідження.

У Розділі 2 «Особливості окремих форм здійснення права повнолітньої особи на сім'ю» аргументовано, що формами здійснення права повнолітньої

особи на сім'ю є шлюб, проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу між собою, народження дитини, усиновлення дитини, усиновлення повнолітньої особи, прийняття дитини-сироти або дитини-позбавленої батьківського піклування на виховання в сім'ю на різних правових підставах, фактичне виховання дитини.

Заслуговують на підтримку наведені дисертанткою аргументи щодо доцільності існування в національному законодавстві концепції шлюбно-союзу (с. 89-90 дис.).

Становить науковий інтерес висновок, що режиму окремого проживання подружжя (сепарації) притаманні такі ознаки сім'ї: 1) сім'я в цьому випадку засновується на шлюбі, 2) між подружжям існують взаємні права та обов'язки з урахуванням тих особливостей, які є наслідком сепарації, 3) взаємна моральна та юридична відповідальність подружжя (с. 92 дис.).

Науково обґрунтованими є положення, що проживання жінки та чоловіка однією сім'єю, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, є формою здійснення права повнолітньої особи на сім'ю за умови, що такі відносини між чоловіком та жінкою мають усталений характер, притаманний сімейним правовідносинам, і за умови їх спільного проживання, ведення спільного господарства, наявності взаємних прав та обов'язків (с. 111 дис.).

Важливе значення для правозастосовної практики має аргументація положення щодо надання можливості усиновлення повнолітньої особи, яка була позбавлена піклування одного з батьків, а не тільки тих повнолітніх осіб, які не мають матері, батька або були позбавлені їхнього піклування. Варто підтримати дисертантку у висновку, що право на таємницю усиновлення недоцільно визнавати за повнолітньою особою, яка була усиновлена.

Уперше запропоновано передбачити в Сімейному кодексі України прийомну сім'ю для осіб похилого віку як форму здійснення права

повнолітньої особи на сім'ю. Рішення про утворення прийомної сім'ї для осіб похилого віку може прийматися районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської ради на підставі заяви сім'ї або окремої повнолітньої особи, які виявили бажання утворити прийомну сім'ю для осіб похилого віку, за поданням відповідного висновку територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (с. 110, 112 дис.). Такий висновок дисертантки є новим для науки сімейного права України.

У розділі 3 *«Особливості окремих форм здійснення права дитини на сім'ю»* обґрунтовано, що формами здійснення права дитини на сім'ю є усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, фактичне виховання дитини.

Викликають науковий інтерес і положення, що між усиновлювачем та усиновленою дитиною існують сімейні правовідносини, але вони не співпадають з батьківськими правовідносинами, за винятком випадку, коли відповідно до ч. 1 ст. 229 СК України особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи (с. 119 дис.).

Заслуговує підтримки пропозиція дисертантки щодо доцільності запровадження в Україні тимчасової опіки або піклування над дитиною за заявою матері, батька дитини, якщо мати, батько дитини з поважних причин не можуть тимчасово здійснювати свої батьківські права та виконувати батьківські обов'язки з виховання дитини належним чином.

Викликає науковий інтерес й положення про те, що необхідно надати можливість матері, батькові (усиновлювачеві) дитини та повнолітній дієздатній особі, яка бажає бути в майбутньому опікуном, піклувальником дитини, якщо дитина стане сиротою або такою, яка позбавлена батьківського піклування, звертатися до органу опіки та піклування зі спільною заявою про призначення цієї конкретної особи в майбутньому опікуном, піклувальником дитини, якщо ця повнолітня дієздатна особа відповідатиме вимогам, які

ставляться до опікуна, піклувальника дитини. Заслужують на увагу наукові підходи до визначення правової природи договорів про влаштування дитини до прийомної сім'ї чи до дитячого будинку сімейного типу.

Науковою оригінальністю та значимістю відзначаються й інші висновки та положення дисертаційної роботи.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження К. С. Красник полягає в тому, що висновки та пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані в науці сімейного права при подальшому розробленні загальнотеоретичних положень про форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України; у правотворчості – з метою вдосконалення сімейного законодавства України щодо регулювання відносин у сфері здійснення права особи на сім'ю (за результатами дисертаційного дослідження було підготовлено проєкт Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України»); у правозастосуванні – для забезпечення єдності практики застосування правових норм, що регулюють відносини у сфері створення форм здійснення права особи на сім'ю; в навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Сімейне право», «Сучасні проблеми сімейного права» та розробці відповідних навчальних посібників, підручників тощо.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження К. С. Красник, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що результати дослідження відображено в чотирьох наукових статтях, з яких дві опубліковано в наукових фахових виданнях, визначених МОН України, одна – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави, та п'яти тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження К. С. Красник підкреслює, що робота містить результати її особистих наукових досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело (список використаних джерел складає 228 найменувань).

Дисертанткою дотримано вимоги ст. 42 Закону України від 05 вересня 2017 року «Про освіту» щодо академічної доброчесності, зокрема робота містить посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано норми законодавства про авторське право і суміжні права тощо.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Красник Катерини Сергіївни на тему «Форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України», варто зазначити, що **деякі його положення є спірними і надають підґрунтя для подальшої наукової дискусії або потребують додаткової аргументації.**

По-перше, на сторінці 82 дисертації Катерина Сергіївна Красник зазначає, що в Україні обговорювалося питання щодо розробки законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар. Далі авторка вказує, що на сьогодні з урахуванням ментальності українського суспільства, національних сімейних традицій прийняття такого закону ще не буде сприйняте українським суспільством позитивно, тому розробленню такого законопроекту мають передувати ґрунтовні соціологічні дослідження. Отже, дисертантка досить обережно підходить до висловлення свого погляду щодо легалізації зареєстрованого цивільного партнерства. Під час публічного захисту дисертації доцільно було б навести свою позицію щодо зазначеного питання більш конкретизовано.

По-друге, на сторінці 86 дисертації вказується, що шлюби, зареєстровані на тимчасово окупованих територіях України, не створюють

правових наслідків. Вбачається, що при проведенні дисертаційного дослідження у сфері науки сімейного права доцільно було б проаналізувати правові наслідки укладення шлюбів на тимчасово окупованих територіях України більш ретельно в контексті того, чи є вони взагалі правозгідними в розумінні статті 37 Сімейного кодексу України, чи можна визнавати їх недійсними за сімейним законодавством України.

По-третє, на сторінці 93 дисертації Катерина Сергіївна Красник наголошує на надання можливості встановлювати режим окремого проживання подружжя (сепарацію) в судовому, адміністративному (органом державної реєстрації актів цивільного стану) та нотаріальному порядку. Проте в дисертації чітко не визначено, в яких випадках доцільно звертатися до суду або до органу державної реєстрації актів цивільного стану, або до нотаріуса з заявою про встановлення режиму окремого проживання подружжя (сепарації).

По-четверте, досліджуючи на сторінках 128-130 дисертації міждержавне усиновлення та здійснення контролю за дотриманням прав усиновлених дітей, авторка аналізує встановлення в 90-х роках минулого сторіччя в Україні мораторію на усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами. З проведеного аналізу чітко не визначається позиція дисертантки щодо того, чи доцільно в сучасних умовах розвитку українського суспільства встановлювати мораторій на усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами. Бажано було б під час публічного захисту дисертації висловити свій погляд на зазначену проблему.

По-п'яте, дисертанткою обґрунтовано, що фактичне виховання дитини є формою здійснення права дитини на сім'ю, а патронат та наставництво не є формами здійснення права дитини на сім'ю, а є формами виховання дитини, які передують сімейним формам влаштування дитини на виховання в сім'ю. Додаткової аргументації потребує положення, чи є патронат та наставництво обов'язковими формами виховання дитини, які, наприклад, передують усиновленню дитини.

Зазначені вище зауваження та дискусійні положення роботи не знижують в цілому достатньо високого науково-теоретичного рівня дисертаційного дослідження К. С. Красник, а можуть слугувати підґрунтям подальшої наукової дискусії.

Загальний висновок

Дисертаційне дослідження Красник Катерини Сергіївни на тему «Форми здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України» відповідає спеціальності 081 «Право» з галузі знань 08 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, які вирішують наукове завдання щодо удосконалення форм здійснення права особи на сім'ю за сімейним законодавством України, що має істотне значення для розвитку науки сімейного права, а його авторка Красник Катерина Сергіївна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

«23» жовтня 2020 р.

В. І. Борисова

